

Д. Гордієнко, магістр

Тарас Шевченко і декабристи

Серед різноманітних факторів формування світогляду Т. Шевченка вагоме місце посів декабризм, який був на той час "найновітнішим" героїчним міфом минулого. Т. Шевченко увійшов у літературу в епоху пробудження слов'янської самоідентичності, в якій відбилося прагнення слов'янства до ліквідації соціального гніту та національного суверенітету. В літературі цей процес знайшов відображення в слов'янському романтизмі. Т. Шевченко не лише позитивно сприйняв ідеї декабристів, а й творчо їх переосмислив, розвинув і своєю творчістю вплинув на еволюцію декабристських ідей, які були інтегровані ідеологією Кирило-Мефодіївського товариства.

Попри велику кількість наукових праць, присвячених дослідженню декабристського руху, та різноплановість поглядів на його сутність, на

сьогодні вчені одноставні лише в тому, що це був етапний пункт в історії Російської імперії [7, 51].

Як відомо, виступ декабристів жодних прямих наслідків не мав. Закритість Товариств і таємний судовий процес над їхніми членами унеможливили ознайомлення широких кіл з програмними документами декабристів. Тому, як зазначав М. Алданов, їхнє значення зводиться до легенди, яку вони породили [1, 27]. У літературному вираженні в Росії ця легенда втілювалась в інтелігентському міфі О. Герцена, який створив ідеальний образ безсмертних борців за народне щастя [7, 59]. Декабристська легенда – архетипізований сакральний текст російської інтелігенції, створений поєднанням несумісних міфологем: образу християнських "мучеників" і язичницьких "героїв", ідей Просвітництва і Романтизму. В легенді широко використана християнська символіка, у контексті якої О. Герцен пропагував метафору "декабристи – Христос", М. Цебриков ототожнював Миколу І з римським імператором, за правління якого був розіп'ятий Христос, а воєнного міністра О. Чернишова – виконавця вироку – з Понтієм Пілатом, декабрист В. Щейнфельд писав, що "п'ять жертв" "померли як святі". Та найяскравіше інтелігентський міф представлено декабристом М. Луніним, який сформулював тріаду соціального суверенітету інтелігенції в політичній доктрині Російської імперії: інтелігенція, влада, народ [Див.: 17]. Прикметно, що інтелігенції в цій тріаді відводиться місце православ'я.

Проте з появою нових легенд і міфів, у декабристознавстві утвердилась низка стереотипів, один з яких – належність декабристського руху винятково російській історії – у російській науці став аксіомою [7, 52]. Однак варто зазначити, що цей рух не був однорідним, як у соціальному, так і в національному плані. Передусім тому, що він тісно пов'язаний з Україною: у Тульчині та Полтаві діяли Управи "Союзу Благоденства", а згодом – "Південного товариства", в Україні були родові маєтки декабристів Муравйових-Апостолів, В. Давидова та братів Поджіо.

З цього приводу вже М. Грушевський у 1925 р. порушив питання: "Українські декабристи чи декабристи на Україні?" [3, 3]. Відповідно в 1920-х рр. була сформована С. Єфремовим та Й. Гермайзе і теорія українського декабризму. Суть її полягала у визнанні впливу місцевих українських традицій на формування світогляду членів багатьох таємних товариств, що діяли на території України, а також впливу ідей декабристів на творчість діячів українського національно-визвольного руху [2; 5]. Завершеного вигляду цій теорії надав Г. Сергієнко у 1970-х рр. [11]. Він зазначав, що Україна стала одним з основних осередків декабристського руху, бо в ній ще з XVII ст. жили волелюбні козацькі традиції. На противагу Росії, де декабристи були повністю відірвані від народу і тому їхній виступ був для мас незрозумілим, в Україні він мав

вплив на селян, інтелігенцію, студентство. Пізніше, під впливом декабристської легенди виникла ціла низка таємних товариств; найвідомішим із них було Кирило-Мефодіївське братство, яке, як зазначав С. Єфремов, і започаткувало ідеологічно нову сторінку історії українського руху, надало йому яскравого суспільно-політичного забарвлення [4, 88].

Важливим фактором розвитку теорії українського декабризму був ідейний зв'язок між декабристами і Т. Шевченком. Одним із перших докладно дослідив цю проблему П. Филипович [15]. Він показав значний вплив на поета ідеології творів декабристів (особливо К. Ф. Рилєєва) та особистого знайомства з ними.

Т. Шевченко прибув до Петербурга у 1830 році, коли минуло лише 5 років після повстання, і була ще свіжою пам'ять про виступ на Сенатській площі. Прикметно, що одразу після визволення з кріпацтва (1838) поет познайомився з двоюрідним братом декабриста М. С. Луніна – М. О. Луніним, найімовірніше за сприяння графа М. Віельгорського, який був особисто знайомий з багатьма декабристами та їхніми родинами [13, 251], брав він активну участь і у звільненні Т. Шевченка з кріпацтва. Сам Лунін попри свою байдужість до суспільно-політичної діяльності, сповідував певні ліберальні ідеї. Скажімо, він звільнив своїх кріпаків, що дістались йому за заповітом від брата-декабриста. Знав Лунін і про долю Шевченка, а тому, ймовірно, аби підтримати молодого художника, тількино звільненого з кріпацтва, замовив йому свій портрет, який Шевченко написав з великою майстерністю і натхненням [13, 254]. У період навчання в Академії Т. Шевченко зустрічався з істориком та етнографом М. Маркевичем, який був відомий своїми зв'язками з декабристами, зокрема з К. Рилєєвим. Одним із найвизначніших членів "Союзу благоденства" був віце-президент Академії мистецтв граф Ф. Толстой.

Під час своєї першої подорожі в Україну (1843) Т. Шевченко познайомився з декабристом О. Капністом, колишнім в'язнем Петропавлівської фортеці. Саме О. Капніст в Яготині представив поета родині Рєпніних, в якій високо цінували декабристів і захоплювалися їхнім героїзмом. Хоча князь Рєпнін упродовж 18 років не підтримував стосунків зі своїм рідним братом-декабристом, проте мав певні українські симпатії. Саме за його дорученням Д. Бантиш-Каменський написав "Історію Малої Росії". У великій бібліотеці Рєпніних (17 тис. книг) були твори декабристів – К. Рилєєва, О. Бестужева-Мерлінського та інших. Постійно листувалася з родиною С. Волконського Варвара Рєпніна, яка, як відомо, відіграла особливу роль і в житті Т. Шевченка. Ймовірно, що саме в колі родини Рєпніних Т. Шевченко зустрічався з колишніми членами "Товариства малоросійського" – В. Глинкою та С. Кочубеєм. Це товариство, як відомо, прагнуло добитися автономії України [10, 6]. У розмовах з ними поет міг торкатися теми декабристів,

адже С. Кочубей 1826 р. притягувався і був заарештований саме у справі декабристів.

Коли поет перебув у Яготині, туди дійшла звістка про смерть декабриста М. Муравйова. Ця подія знайшла відгук у написаній ним російськомовній поемі "Тризна", присвяченій В. Рєпніній. У поемі, що стала своєрідним автопортретом, відчувається безмежна любов автора до України і біль за її долю. Одним із героїв поеми є декабрист, для якого "любимая мечта – полезным быть родному краю". Твір Т. Шевченка виразно перегукується з поемою К. Рилєєва "Войнаровский", яка, своєю чергою, постала, як можна припустити, під впливом виступу Тимка Падури на нараді Південного товариства декабристів, де він промовляв за визнання за Україною прав на автономію [4, 94]. Саме в поемі "Тризна" спостерігається зародження мотивів майбутньої політичної лірики періоду "трьох літ" [6, 112].

Проте повної відвертості між Т. Шевченком і О. Капністом не було. Досить поміркований О. Капніст не поділяв радикалізму Т. Шевченка, захопленого "декабристською легендою". Хоч би там як, але саме після цієї подорожі в Україну у творах поета з'являється образ героя-декабриста. Двадцять річницю повстання декабристів (14 грудня 1845 р.) Т. Шевченко відзначив написанням знакової для України поеми "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...".

Перша подорож Т. Шевченка в Україну мала вплив і на родину Капністів. На літературних вечорах, що організовувались сестрою декабристів Семена та Олексія Капністів Софією Скалон у Полтаві в 1843 – 1846 рр., О. Афанасьєв-Чужбинський читав заборонену поему Т. Шевченка "Кавказ". На цих вечорах читались та обговорювались також поеми "Тризна", "Сон" ("У всякого своя доля..."), містерія "Великий льох".

Слово "декабрист" у творах Т. Шевченка з'являється вперше у другій частині містерії "Великий льох", написаній у Миргороді (21 жовтня 1845 р.). Образ декабриста постає в ній ідейним джерелом для молодого покоління борців. Приміром, одна ворона промовляє до іншої: "Я оце літала // Аж у Сибір: та в одного // Декабриста вкрала // Тро[хи] жовчі" [16, Т. 1, 256].

"Декабристська легенда" відіграла вагомий роль у формуванні ідеології Кирило-Мефодіївського братства, членом якого був Т. Шевченко. Значення декабризму для українського національного руху чітко окреслене у програмному документі кирило-мефодіївців "Книзі буття українського народу", автором якої вважається М. Костомаров. У ній декабристів проголошено прямими попередниками товариства, бо вони прагнули "створити слов'янську Річ Посполиту, чого Україна вже за двісті років до того хотіла" [8, 169]. Отже, на думку кирило-мефодіївців, повстання декабристів постало одним із проявів месіаністичної ролі України у визволенні всіх слов'янських народів з неволі [9, 27]. Саме під

впливом поезії Т. Шевченка образ декабриста став зразком борця за народну волю для молодого покоління. Як відомо, у 1840-х рр. в інтелігентських колах Києва значну популярність мала Шевченкова поема "Сон", де змальовано образи декабристів, засланих на каторгу в Сибір.

Певна ідейна близькість із програмою декабристського Товариства об'єднаних слов'ян простежується також у Статуті "Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія". Проте частина членів товариства, разом із Т. Шевченком, що дотримувалися радикальніших поглядів, виступали за зближення з народом, із селянством, а це вже дисонувало з програмою декабристів.

Як і процес 1826 р. над декабристами, так і закритий процес 1847 р. над кирило-мефодіївцями зумовив виникнення легенди, за якою вони постають в ореолі святості, як мученики за народну свободу і визволення України. Відтак для наступних поколінь діячів українського національного руху образ кирило-мефодіївців потіснив собою декабристів і зайняв те місце, яке для самих кирило-мефодіївців займали декабристи. Таким чином декабризм став складовою частиною українського національного історичного міфу, тією ланкою, що поєднувала автономістський рух козацької старшини XVIII ст. і новий період національно-визвольної боротьби, започаткований кирило-мефодіївцями.

Наступний період контактів Т. Шевченка з декабристами починається з поверненням із заслання, коли одразу після звільнення друзі влаштували його на пароплав "Князь Пожарський". Там проводилися літературні вечори, на яких поет мав можливість познайомитися з новинками літератури. На вечорах читались і твори декабриста К. Рилєєва "Наливайко" і "Войнаровський" [12, 125]. Очікуючи на дозвіл повернутися до Петербурга, Т. Шевченко на деякий час зупинився в Нижньому Новгороді, у М. Якобі, місцевого підприємця і шанувальника живопису, де вперше зустрів "декабриста з легенди" І. Анненкова, який повернувся із сибірського заслання. Того ж дня занотував у Щоденнику: "Благоговею перед тобою, один из первозванных наших апостолов!" (16.10.1857). Він називає декабристів апостолами, що перегукується з самоідентифікацією декабристів як "апостолів свободи", висловленою М. С. Луніним, хоча в міфологемі О. Герцена основне місце відводиться образу "мучеників".

У Нижньому Новгороді поет познайомився з підприємцем О. Грантом, в якого вперше побачив "Полярную звезду" О. Герцена за 1865 р. з портретами п'яти декабристів – "первых наших апостолов-мучеников" [16, Т. 5, 160]. Зустрівся він і з декабристом О. Муравйовим, одним із засновників "Союзу порятунку".

Під враженням цих зустрічей Т. Шевченко пише наприкінці 1857 р. поеми "Юродивий" та "Неофіти". У поемі "Неофіти" через паралельність

символіки священної історії та декабризму, що загалом властиво для декабристської легенди, створено образ декабриста як "апостола нового", який уособлює собою "святого мученика" за "святу волю". У поемі ж "Юродивий" автор розвиває християнську символіку декабристської легенди, звертається до загальнолюдських цінностей, проголошує ідею жертвності особистості заради загальнолюдського добра: "А ти, Всевидящее око! // Чи ти дивилося звисока, // Як сотнями в кайданах гнали // В Сибір невольників святих, // Як мордували, розпинали // І вішали..." [16, Т. 2, 263]. Т. Шевченко розвиває метафору "декабристи – Христос". Як і розп'яття, повішення вважались принизливою смертю, проте в контексті християнської ідеї це приниження переростає у справжню велич, а декабристи сприймаються як спокутники суспільних гріхів. У поемі автор чітко визначає своє місце в декабризмі. Через уславлення подвигу декабристів він долучився до творення декабристської легенди, отже, став представником справи "споборників святої волі", "женцем" посіяного декабристами: "А я долину на Сибір, // Аж за Байкал; загляну в гори, // В вертепи темнії і в нори, // Без дна глибокі, і вас – // Споборники святої волі – // Із тьми, із смрада, і з неволі, // Царям і людям на показ, // На світ вас виведу надалі // Рядами довгими в кайданах" [16, Т. 2, 263].

Під час свого перебування в Москві (березень 1858 р.) Т. Шевченко познайомився з сином декабриста І. Якушкіна – Євгеном, який народився в Сибіру і тривалий час жив там. Коли 21 березня Т. Шевченко разом із М. Щепкіним відвідав Є. Якушкіна, господиня подарувала їм по портрету князя Волконського, а вже 25 березня 1858 р. Т. Шевченко познайомився з самим Сергієм Волконським – одним із керівників "Південного товариства", який знав про поета з листів своєї небоги Варвари Репніної. У Щоденнику за той день занотовано: "Кротко, без малейшей желчи, рассказывал он мне некоторые эпизоды из своей 30-летней ссылки..." [16, Т. 5, 218].

Особливу подяку за своє визволення з солдатської служби Т. Шевченко висловлював родині декабриста, графа Ф. Толстого [16, Т. 6, 168 – 169], віце-президента Петербурзької Академії мистецтв, президентом якої була дочка імператора Миколи І Марія Миколаївна. Дружина графа Анастасія Іванівна, фрейліна при дворі Марії Миколаївни, з Т. Шевченком була знайома заочно, однак коли в 1856 р. Ф. Толстой порушив клопотання про звільнення поета з солдатської служби за амністією у зв'язку зі вступом на престол царя Олександра ІІ, взяла активну участь у вирішенні цього питання. Окрім того, вела з поетом активне листування, в якому надавала Т. Шевченку велику моральну підтримку – про її вагому роль свідчать слова самого Т. Шевченка, який назвав її своєю "святою заступницею"; пізніше, у 1860 р. він створив глибоко психологічний офортний портрет Ф. Толстого. Відтак після прибуття до Петербурга (27 березня 1858 року)

поет уже наступного дня завітав до гостинної квартири декабриста графа Ф. Толстого, яку відтоді вважав своїм домом. Через два тижні на честь Т. Шевченка був влаштований спеціальний обід у домі Толстих. У Щоденнику за той день поет занотував: "Я не чаял себе такої великої чести" [16, Т. 5, 227]. На одному з вечорів у Толстих, у травні 1858 р., Т. Шевченко прочитав поему "Неофіти". У домі українця Т. Тупиці познайомився поет із декабристом А. Бистрицьким.

14 травня 1858 р. на рауті в адмірала О. Голенищева, куди Т. Шевченко прибув разом із родиною Толстих, він познайомився з членом "Північного товариства" бароном Штейнгелем, тобольським другом М. Лазаревського (Щоденник, 14.05.1858). Це була остання задокументована зустріч поета з декабристами. Проте, як зазначав П. Филипович, ймовірно, що Т. Шевченко зустрічався пізніше й з іншими декабристами [14, 46], адже він свідомо шукав зустрічей з видатними особистостями, близькими йому за духом. Уже після припинення ведення щоденника Т. Шевченко, ймовірно, у домі Ф. Толстого зустрівся з колишнім декабристом Ф. Глинкою [12, 172], твір якого "Письма русского офицера" він згадував у російськомовній повісті "Капитанша".

Однак ставлення Т. Шевченка до самих декабристів було неоднозначним. Попри особисте знайомство, "Записки" Штейнгеля у розмові з Є. Якушкіним поет охарактеризував негативно. Подібну оцінку "Записок" поділяли й самі декабристи, скажімо, Якушкін і С. Трубецької [10, 8]. Засуджував поет і "безнравственную независимость" декабриста І. Пушціна, який мав позашлюбну доньку Ніну (її портрет написав Т. Шевченко у 1857 році). Він гнівно дорікає І. Пушціну, що "декабристу, понесшему свой крест в пустынную Сибирь во имя человеческой свободы, подобная независимость непростительна" [16, Т. 5, 153]. Ці рядки яскраво свідчать про сприйняття поетом образу декабристів та поширеної про них легенди. Т. Шевченко, свідомий свого місця й ролі в історії нації та суспільства, був вимогливий у морально-етичному плані і до таких "заступників свободи", як І. Пушкін.

Значний резонанс у суспільстві мав подвиг дружин декабристів, які пішли за своїми чоловіками в Сибір. Не оминув його своєю увагою і Т. Шевченко. Поета вразив вчинок французьки-модистки Поліни Гебель, яка в 1828 р. приїхала в Сибір і там повінчалася з І. Анненковим. Сподіваючись на зустріч із нею, Т. Шевченко тепло назвав її у своєму Щоденнику "достойнейшею женщиною" та "беспримерною святою героинею" [16, Т. 5, 163]. Однак чи відбулась сама зустріч – невідомо.

Волелюбна поезія і особиста доля Т. Шевченка не залишились поза увагою декабристів. У листі до І. Якушкіна С. Трубецький писав, що "відкрив для себе нового поета – Тараса Шевченка. Доля у нього дуже тяжка, схожа чимось на нашу. А так як вірші ці є справжнє мистецтво... то до цього поета одразу відчуваєш глибоку повагу..." [10, 9]. В іншому листі, до М. Бестужева, він писав, що читали дві поеми Тараса Шевченка

– "Тризна" і "Кавказ", одержані від М. Волконської, яка, ймовірно, отримала їх від В. Рєпніної, з якою листувалася. Особливо захоплено сприйняли декабристи поему "Тризна", де, звертаючись до них, поет промовляє: "...Ты Божью волю // Короткой жизнью освятил, // В юдоли рабства радость воли // Безмолвно ты провозгласил" [10, 10].

У контексті висвітлення генези декабристської легенди варто також зупинитись на поемі "Кавказ". Безпосереднім приводом для написання її стала загибель на Кавказі друга Т. Шевченка Я. де Бальмена, якому вона і присвячена ("Искреннему моему Якову де Бальмену"). У формуванні декабристської легенди вагоме місце належить віршу О. Пушкіна "У глубині сибірських руд...", завдяки якому образи "Сибіру" і "декабризму" стали для російської традиції синонімічними. Проте, як відомо, більшість декабристів були заслані на Кавказ, що сприймалось як менше покарання, адже було пов'язане з "почесним" військовим обов'язком. Однак у поемі Т. Шевченка кара Кавказом полягає в боротьбі "споборників свободи" зі свободою – з волелюбними горцями. Трагізм передається через внутрішній конфлікт, коли ті, хто став за свободу, на Кавказі вимушені були виконувати роль "душителів свободи". Прикметно, що поему "Кавказ" позитивно сприйняв і російський інтелігентський декабристський міф, зокрема вона була вміщена у збірці "Новые стихотворения Пушкина и Шевченки", що вийшла у Лейпцигу 1859 р.

Отже, вплив "декабристської легенди", концептуально інтегрованої в український національний історичний міф, був досить значним на творчість Т. Шевченка. Окрім названих поем, образ декабристів і Сибіру як символу їхньої кари присутній у таких творах, як "Чернець", "Москалева криниця" (друга редакція), "Якби тобі довелося...", Н. Н. ("Така, як ти, колись лілея..."), "У Бога за дверима лежала сокира...". Проте і Шевченкова творчість була органічно інтегрована в генезу самої декабристської легенди, а визнання поетом декабристів як "первых наших апостолов мучеников" та "благовісників свободи" стало знаковим у генезі легенди і на сьогодні загальноновживане, принаймні в українському декабристознавстві.

1. Алданов М. Памяти декабристов // "Мы дышали свободой": Историки Русского Зарубежья о декабристах. – М., 2001; 2. Гермайзе О. Рух декабристів і українство // Україна. – 1925. – Кн. 6; 3. Грушевський М. С. 1825 – 1925 // Україна. – 1925. – Кн. 6; 4. Єфремов С. Біля витоків українства // Україна. – 1924. – Кн. 1 – 2; 5. Єфремов С. Від легенди до історичної правди (місцеве підґрунтя в декабристському рухові) // Декабристи на Україні: Збірник праць комісії для дослідів громадських течій на Україні. – К., 1926; 6. Івакін Ю. О., Смілянська В. Л. Тарас Шевченко // Історія української літератури. ХІХ століття: У 3-х кн. – Кн. 2: Навч. посібник / За ред. М. Т. Яценка. – К.: Либідь, 1996; 7. Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання) // Український історичний журнал. – 2005. – № 6; 8. Кирило-Методіївське товариство: У 3-х т. – К., 1990. – Т. 1; 9. Луняк Є. Деякі аспекти впливу декабризму на формування ідей кирило-методіївців

- // Декабристські читання: Тези Міжн. наук.-теор. конф., присвяченої руху декабристів. – К., 2004. – Вип. IX; 10. *Руднев Є.* "...Мне особенно понравились строки из "Тризна" (декабристи про Шевченка: новые материалы) // Слово і час. – 1998. – № 3;
11. *Сергієчко Г. Я.* Декабристи та їх революційні традиції на Україні. – К., 1975;
12. *Соргієнко Г. Я.* Декабристи і Шевченко. – К.: Наукова думка, 1980; 13. *Судак В.* З розшуків про малярські твори // В сім'ї вольній, новій: Шевченківський зб. – К.: Радян. письменник, 1985. – Вип. 2; 14. *Пилипович П.* Шевченко і декабристи // Шевченківський збірник. – Харків, 1924; 15. *Пилипович П.* Шевченко і декабристи. – К., 1926;
16. *Шевченко Тарас.* Повне зібрання творів в 6-ти томах. – К., 1963 – 1964. – Т. 1 – 6;
17. *Эрлих С.* История мифа ("Декабристская легенда" Герцена). – СПб., 2006.